

ŠEĆANJE NA NERETVU

Pred Neretvom 1943. godine slušam naredenje: »Primičeš novu grupu ranjenika i bolesnika, kretaćeš se u pravcu Neretve, orijentacija prethodna kolona. Priključi im se i kreći za njima.« To je bilo sve, ali za nas partizane dovoljno. Činilo se sve, čak i nemoguće, samo da se izvrši zadatak.

Podoh da uzmem moju grupu ranjenika i bolesnika. Nisu bili daleko. Zatekoh ih nesredene, tek su grupisani, pa se međusobno i ne poznaju. Okolo vri. Sve je nekako u živom pokretu i vrenju. Jedni kreću u jednom, drugi u drugom pravcu. Prolaze i borbene jedinice. Na po nekom borcu zasvetluca puškomitraljez i uliva mi posebnu snagu. Kroz čitav rat sam nekako od sveg oružja najviše cenio puškomitraljez. A svaki puškomitraljezac bio mi je junak. Iz kolone mi dovikuju poznanici. Bila sam jedno vreme u Lici pa se nismo dugo viđali. Srdačni susreti i snažan stisak ruke. Zatim žurno napred. Gledam ih kako odmiču.

Komandant moje grupe je Gruja Jovanović. To saznanje skida mi veliki teret sa srca. Gruju već znam odranije. Bili smo u istom rukovodstvu bolnice u Bihaću. Zagrlismo se kao najmiliji. I njemu bi drago što ću voditi grupu. Oboje smo to očito radosno primili, iako se nije trošilo mnogo reči.

Stojeći, na brzu ruku, napravismo plan: prvo sazvati sve komuniste, održati sastanak i podeliti dužnosti, a zatim se srediti za pokret.

Sastanak je bio kratak. Ja ću sa nekoliko nosila ići na čelu kolone, iza nas ranjenici-pešaci i bolesnici, a na kraju Gruja sa drugom polovinom nosila. Uređeno je tako da na svakih desetak drugova bude po jedna bolničarka sa jednim ranjenikom, komunistom ili skojevцем kao pripomoć. Tako ćemo vezom preko kolone ja i Gruja imati stalno celu grupu u rukama u toku prebacivanja preko Neretve.

Do pokreta izvršila sam reviziju rana i zavoja, bolesnike grupisala i obradila, a Gruja je za to vreme podelio dvopeke i davao poslednja uputstva za pokret. Dvopek smo dobili od tek zaplenjene italijanske intendanture. Dobrodošao je u ovoj teškoj situaciji, jer smo tako osigurani sa ishranom za čitav dan.

Krenusmo u prvi sumrak da se priključimo određenoj koloni. Kretali smo se korak po korak, a mislila sam da će to sve ići brže. Na prelazak preko Neretve čekali smo vrlo dugo. Do ponoći se nekako izdržavalo, ali oko ponoći zahladne tako da nas je jeza prožimala. Verovatno je u tome i umor igrao veliku ulogu. Stalno smo na nogama, jer se zbog vlažne i blatnjave zemlje ne može sedeti. Neko se osloni na ranac, neko na pušku i tako malo odrema. Ali uglavnom cupkamo u mestu i tako održavamo kondiciju za dalji pokret i borimo se sa snom koji sve teže pritiskuje kapke. Pa ipak, sav ovaj napor nekako je obavijen svečanim mirom, redom i disciplinom. Niko ne kritikuje, niko ne ropće. Sve se slilo u jedno osećanje — izvršiti dobiveni zadatak. Tako do pred zoru.

Oni ispred nas počеше da se komešaju — čuje se bat cokula i kotrljanje kamenčića. Krenuše. I ja naređujem pokret i komanda se brzo prenese do začelja kolone. Polazimo polako, čini mi se previše polako. Tempo kretanja diktiraju oni ispred nas. Plašim se uhvatiće nas zora, a sa njom i besomučno nadletanje i bombardovanje avijacije. Na moje pitanje brzo stiže odgovor da je i »Gruja pošao«. To je bio način sporazumevanja i održavanja komande u rukama. Iako ne vidim kraj kolone bila sam mirna i sigurna da je sve krenulo i da je od mene pa do Gruje sve u vezi i najboljem redu. Prenošnje komande »preko veze« bilo je tako uigrano da je išlo brže i sigurnije od svakog pisanog naređenja.

Sto idemo dalje, pod nogama sve veća vlaga, a uz to teška i vlažna magla sve više obavija kolonu. Ništa se ne vidi, jedva naziremo siluetu druga ispred sebe.

Najzad, evo Neretve i mosta. Prilaz težak, a što bliže reci sve teži. Sve više oštrog, vlažnog, klizavog, sitnog i krupnog kamenja. Banijcima je najteže. Napinju se sa nosilima i spotiču na svakom koraku. Osećam da tek sada nastaju najveći naponi. Okolo svitka. Tišinu remeti huk Neretve i poneki jači ili slabiji pucanj. Čuju se i neki prigušeni glasovi.

Evo nas na mostu. Porušen, sav se nakrivio na jednu stranu i zario duboko u vodu. A na njegovom boku improviziran je prelaz. Povezani balvani po negde se razmakli. Mora se

dobro paziti, jer su vlažni i klizavi kao led. Sa strane slaba ograda, može i konj proleteti na pojedinim mestima. Ispod nas Neretva vri kao vulkan i diže finu belu izmaglicu koja obavlja sve, čak i fenjere koji jedva čkilje. Iz mraka čujem nerazumljive povike. Vidim već i siluete u kojoj prepoznajem dr Šlezingera. Sa fenjerom u ruci ide od ranjenika do ranjenika i osvetljava najkritičnija mesta. Premoren, već u godinama, a pun neke nadljudske energije i elastičnosti. Imonuje mi. Ostaje mi duboko i nezaboravno urezan u sećanje.

U buci Neretve gušili su se glasovi i reči. Za mnom polako kreću nosila. Do sad su ih nosili po četvoro, ali preko mosta jedva mogu dvoje. Usko, ne može se drukčije. I ovako je opasno. Prednji nosilac nešto i vidi gde gazi, ali onaj zadnji gazi više nasumce. Strah me je da se svi ne sruče u Neretvu. Idem polako pored nosila s one strane gde je ograda slabija. Povremeno prihvatam i ja nosila i hrabrim nosioce i ranjenike. Hrabrim, a i samoj mi reči izgledaju neubedljive. I bolje je što Neretva guta moje reči te ih nosioci slabo čuju, jer čemu upozoravanje na opreznost kada se ljudi goli i gladni povijaju pod teretom nosila, a ne vide gde gaze. Prebacismo nekako ovu prvu grupu nosila. Vraćam se u susret »pešacima« i polako pratim njihovo prebacivanje. Usput razmišljam o ovoj reci. Lepotice Neretvo! Kako si raskošna kad si mirna, sunčana. A sad si podivljala, zla kao sve zlo što se sručilo na ove izmučene ratnike.

Kolona mili, ali ipak odmiče. Evo i Gruje sa nosilima. Laknulo mi je. To je kraj moje kolone, a i prisustvo Gruje uvek mi uliva hrabrost. Predratni komunista, vuk, ilegalac koji je odrastao na surovom crnogorskom kamenu i nije mogao delovati kukavički. Pcislednja nosila još nisu sišla s mosta kad se začu prodorni krik. Iako je gušen surovom bukom Neretve, krik se dugo gubio i čini mi se, trajao je celu večnost. Gruja mi se ponovo izgubi u magli. Vratih se i ja natrag. Sudarih se sa Grujom. »Utopiše se dvoje!« nekako mi viknu u lice, a raširio ruke i zgrčenim licem od bola dodaje »Nisam mogao da stignem...« »Kako?!« Izlete mi neumesno pitanje, jer sam se i sama nekoliko puta spotala preko klizavih balvana i jedva održala da ne padnem. Gruja nastavi: »Jedan Banijac vodio je druga ranjenog u nogu. Više ga je nosio nego vodio. Pored toga nosio je i pušku o ramenu. Jednog momenta okliznuo se i spade mu puška. Kada je pokušao da je spase posrnuo je i poleteo u Neretvu sa ranjenim drugom«.

Nastavljamo put. Tišina. Sada sam i ja na začelju kolone. Opet vlažno kamenje. Samo je put još teži — nagla uzbrdica. Više pužemo kao gušteri nego što hodamo. Hvatamo se za najmanju biljku, za kamen i krećemo napred. Sviće. Okrećem se prema Neretvi. Tama i huk vode. I krik. Stalno mi čepa bubne opne. Poveravam to Gruji. I on mi kaže da bi hteo da se otrgne druga, puške, krika — ali ga ta slika i misao ne napuštaju. Uz to mi se stalno nekako pravda i ne znam po koji put ponavlja: »Nisam mogao da stignem ... da zadržim . . .«

Dvadeset godina je prošlo. Gledam te danas u slobodi, Neretvo! Opet si tiha, sunčana, lepotice moja! Milina čoveku da te pogleda. Ali ja ti ne mogu zaboraviti skupu cenu kojom si nam naplatila prelazak 1943.

Dr Saša BOZOVIC

OD IZDAVAČA

U želji da obogati postojeću dokumentarnu gradu o bici na Neretvi Vojnoizdavački zavod JNA biblioteka »Iz ratne prošlosti naših naroda« obratila se rukovodiocima ove bitke vrhovnom komandantu drugu Titu, komandantima divizija, brigada, rukovodiocima pojedinih službi (sanitet, inženjerija), političkim komesarima, članovima Politodjela, komandantima bataljona i svim drugim učesnicima s molbom da daju svoj prilog za ovu ediciju. Pozivu se odazvao veliki broj učesnika i VIZ JNA objavljuje njihova sećanja u tri toma.

U Prvom tomu objavljuje se prilog druga Tita, rekonstrukcija cele bitke, dejstva divizija (I, II, III, VII i IX), kao i rad službi (sanitet, inženjerija), i dejstva Šeste i Petnaeste istočnobosanske brigade — koje su na posredan način učestvovalе u ovoj bici. U ovom tomu objavljuju se i još neki prilozi koji će sa dokumentarne i literarne strane obogatiti ovaj deo edicije.

Drugi tom posvećen je brigadama učesnicama bitke —• autori su drugovi koji su u to vreme bili komandanti ili neposredni rukovodioci jedinica u pojedinim fazama borbe.

Treći tom obuhvata dejstva bataljona i četa, kao i druge delatnosti Udarne grupe Vrhovnog štaba.

Uz svaki tom biće objavljeno od 15 do 25 dokumentarnih fotografija kao i drugi prilozi.

Svaki tom predstavlja jednu celinu, a sva tri prikazuju svu veličinu i dramatiku borbe koju je vodila Udarна grupacija Vrhovnog štaba u vremenu od 20. januara do 1. aprila 1943. godine.

I pored nastojanja da se u ovoj ediciji da proporcija učesća jedinica, to se nije moglo uvek i za svaku jedinicu, jer i odziv učesnika nije bio svuda isti. Ali redakcija je nastojala da

svaka jedinica donekle bude zastupljena, i smatra da je u tome uglavnom uspela.

U ovoj ediciji data su samo dejstva Udarne grupacije Vrhovnog štaba — a ne i ona bogata dejstva (sem u opštoj rekonstrukciji bitke) koja su imale naše druge jedinice u četvrtoj ofanzivi (Prvi hrvatski i Prvi bosanski korpus).

Objavlivanjem ove edicije upotpuniće se sačuvana arhivska grada o bici na Neretvi i kroz ova svedočanstva neposrednih učesnika koja nisu samo sećanja već i male naučne studije, razjasniće se mnoge nejasnosti i upotpuniti naše saznanje o ovoj do tada najvećoj i najdinamičnijoj bici našeg NOR-a.

SADRŽAJ

	Strana
<i>Josip Broz Tito: * * * —</i>	7
<i>Velimir Terzić:</i>	
BITKA NA NERETVI —	13
<i>Ljubivoje Pajović:</i>	
PRVA PROLETERSKA DIVIZIJA — f i 4	
<i>Jovo Vukotić:</i>	
DRUGA PROLETERSKA DIVIZIJA —	126
<i>Rudolf Primorac:</i>	
TREĆA UDARNA DIVIZIJA —	184
<i>Pavle Jakšić:</i>	
SEDMA UDARNA BANIJSKA DIVIZIJA —	232
<i>Milan Pavlović:</i>	
SA SEDMOM BANIJSKOM DIVIZIJOM OD KUPE DO DRINE —	252
<i>Vicko Krstulović:</i>	
DEVETA UDARNA DALMATINSKA DIVIZIJA —	274
<i>Lovro Reić:</i>	
OD IMOTSKOG DO NEVESINJA —	286
<i>Rudi Petovar i Miloš Zekić:</i>	
ŠESTA ISTOČNOBOSANSKA I PETNAESTA MAJEVIČKA BRIGADA —	318
<i>Dr Gojko Nikoliš:</i>	
RANJENICI NA NERETVI —	333
<i>Ing. Vladimir Smirnov:</i>	
SUROVA ŠKOLA — DOŽIVLJAJI INŽINJERACA NA NERETVI —	356

	Strana
<i>Branko Obradović:</i> HAUBIČKI DIVIZION VRHOVNOG ŠTABA — — — —	406
<i>Periša Grujić:</i> NASI TENKOVI — — — — — — — — — —	418
<i>Milorad Janković Mića:</i> SA PRATEĆIM BATALJONOM VRHOVNOG ŠTABA — —	429
<i>Dr Ivan Ribar:</i> TITOVİ PROLETERI ČASNO SU IZVRŠILI ZADATAK —	475
<i>Vlado Zečević:</i> NERETVA — POBEDA — — — — — — — — —	481
<i>Puniša Perović:</i> IZ DNEVNIKA — — — — — — — — — —	490
<i>Mitra Mitrović:</i> LIST »BORBA« — — — — — — — — — —	503
<i>Dr Julka Mešterović:</i> IZ RATNOG DNEVNIKA — — — — — — — —	516
<i>Milisav Lukić Misa:</i> ODLOMAK IZ DNEVNIKA POLITIČKOG KOMESARA BATALJONA — — — — — — — — — —	555
<i>Dr Saša Božović:</i> SECANJE NA NERETVU — — — — — — — —	578
OD IZDAVAČA — — — — — — — — — —	583
SKICE	

NERETVA

KNJIGA PRVA

Lektori

*Stevan Kojić, Stana Stanić, Radmila Brajović,
Veljko Aleksić, Blagoje Svorčan*

Korektori

*Vera Durić, Biljana Đorđević, Vera Radulović
Gordana Rosi, Nada Vesić*

Štampanje završeno
oktobra 1965.

Tiraž 10.000